

Výchova jako předmět pedagogické vědy. Výchova a sebevýchova

Cíle kapitoly: reprodukovat a vysvětlit definici výchovy, vyjmenovat a rozlišit atributy výchovy, srovnat a zhodnotit různá pojetí výchovy, pochopit - co je to výchova a sebevýchova, analyzovat některá pojetí sebevýchovy, vysvětlit vztah mezi výchovou a sebevýchovou.

Klíčová slova: výchova - záměrné a cílevědomé působení, všestranné formování, adaptační a anticipační charakter, permanentní působení, specificky lidská činnost; atributy výchovy; sebevýchova, sebeuvědomování, sebepoznání, sebekoncepce, sebekritika.

Definice výchovy: její povaha a smysl

Úkol

- 1) Vymyslete vlastní definici výchovy.
- 2) Vlastní pojetí výchovy srovnajte s dále uvedenou definicí.

Výchova je záměrné, cílevědomé působení, které se projevuje všestranným formováním osobnosti a má adaptační, anticipační a permanentní charakter. Je to specificky lidská činnost.

Záměrné a cílevědomé působení

Záměrnost a cílevědomost výchovy souvisí s promyšleným vytyčením výchovného ideálu, o jehož dosažení usilujeme. Tato perspektiva dává výchovnému působení rámeček a směr. Uvědomujeme si, co chceme dosáhnout, co je pro nás závažné a co nás naopak od naší představy odvádí. V případě, že naše výchovná činnost nemá cíl nebo vychováváme-li bez záměru, tehdy může mít naše působení chaotický ráz.

Všestranné formování

Všestranné formování člověka vychází z potřeby jeho harmonického rozvoje jak po stránce duševní - rovnocenně afektivní (citové a smyslové), kognitivní (rozumové) i volní, tak fyzické. Z hlediska obsahového - všestranností ve výchově - rozumíme rovnoměrné zastoupení složky tělesné, pracovní, estetické, etické a rozumové.

Pro vychovatele to může konkrétně znamenat, aby se u vychovávaného snažil o vytvoření například těchto kvalit:

- ⇒ **znalostí o sobě** - to znamená, aby si uvědomil své fyzické a duševní možnosti, poznal své silné a slabé stránky, vlastní pohled na svět, který však je jen jedním z mnoha, aby zjistil, jak ho vidí jiní lidé,
- ⇒ **znalostí o systému** - to znamená, aby pochopil povahu systémů, jejich fungování a vývoj, systémový pohled na svět, vzájemné závislosti jak v oblasti společenské, tak přírodní,
- ⇒ **znalostí o životním prostředí** - to znamená, aby se seznámil se zásadami ochrany přírody a poznal ochranné projekty na místní i globální úrovni,
- ⇒ **dovedností a schopností při práci s informacemi** - to znamená, aby dokázal získávat, předávat, organizovat, zpracovávat, hodnotit, uchovávat a analyzovat informace (v období od narození dítěte až po absolvování školy se čtyřikrát zvětší rozsah vědomostí),
- ⇒ **dovedností a schopností v oblasti rozvoje osobnosti** - to znamená, aby se naučil koncentrovat, udržovat si dobrou fyzickou kondici, osvojit si manuální dovednosti při jednoduchých pracovních činnostech, rozpoznat, rozvíjet a uplatnit tvořivý potenciál (představivosti, intuice), vytvořit vlastní systém hodnot a ideálů, odolávat stresu a šokům v životě, přijímat rizika, hospodařit s časem,
- ⇒ **dovedností a schopností v rámci mezilidských vztahů** - to znamená, aby byl schopný efektivně komunikovat, vytvářet důvěru, spolupracovat, vyjednávat, řešit konflikty a změny, aby byl asertivní,
- ⇒ **dovedností a schopností zpětné vazby,**

- ⇒ **postojů pozitivního sebepojetí** - to znamená, aby důvěřoval ve své schopnosti, naučil se uvědomit si a jasně sdělovat své vlastní myšlenky a pocity,
- ⇒ **postojů k oceňování druhých** - to znamená, aby dokázal oceňovat hodnotu druhých a přijímat jiné pohledy na svět, které se mohou stát inspirací pro jeho vlastní názor,
- ⇒ **postojů k respektování práva** - to znamená, aby se zapojil do obrany svých práv i práv druhých a přijal osobní zodpovědnost,
- ⇒ **postojů ke světu** - to znamená, aby získal úctu ke všem živým tvorům a porozuměl jejich místu a úloze v světovém ekosystému a naučil se oceňovat vzájemnou provázanost světa, rozhodovat a jednat v duchu všeho dobrého, co je v lidstvu i na celé planetě (Pike, Selby, 1994, s. 305 - 312).

Úkol

Zamyslete se nad tím, zda se naše škola orientuje na všestranné formování člověka tak, jak je výše požadováno. Svůj názor zdůvodněte, v případě možnosti uveďte příklady.

V odpovědi se můžete opřít o vlastní zkušenost - sebe jako žáka či učitele.

K1

Adaptační a anticipační charakter

Adaptační (přizpůsobovací) **charakter** výchovy znamená orientaci výchovného procesu na potřeby současnosti proto, aby se jedinec mohl ve společnosti uplatnit. Z tohoto důvodu je důležité vytvářet takové vědomosti, dovednosti a návyky, které umožní člověku přizpůsobení a které ve svém současném životě využije.

V praxi se však také stává, že se lidé musí učit věci, které v životě vůbec nepotřebují. A nebo si vytvářejí hodnoty, které se sice v současnosti většinou uznávají a se kterými má dnes člověk větší šanci na *přežití* (například příliš velká materiální orientace, touha po přepychu, atd. na úkor pěkného vztahu člověka k člověku, sebeúcty, atd.), avšak z hlediska dalšího rozvoje společnosti nejsou žádoucí. Zde by měl moudrý vychovatel zasáhnout. V prvním případě, pokud je to možné, upravit obsah výchovy, ve druhém případě snažit se

změnit hodnotovou orientaci vychovávaného a sám působit jako vzor.

Anticipace ve výchově je předvídaním vývoje lidského poznání a kvalit, které je nutné u člověka rozvinout, aby obstál nejen dnes ale i v budoucnosti, ve které má být schopen přispět k rozvoji lidské společnosti a vytvořit tak podmínky pro svůj další život. Předvídaní se týká stránek obsahové (vědomosti) i formální (myšlenkové procesy, schopnosti, touha a dovednost dále se vzdělávat).

Anticipace souvisí s jedním z cílů školní docházky: vychovat dítě pro budoucnost. V praxi se však tento teoretický požadavek naplňuje s obtížemi z důvodu například specifického obsahu (na budoucnost příliš nezaměřeného) učebních osnov a jejich závaznosti, náročnosti anticipace pro vychovatele.

Permanentní působení

Ve společnosti, která nás obklopuje, je **člověk vystavený výchovnému působení trvale, nepřetržitě, stále** - to znamená **permanentně**. Výchova má dlouhodobý charakter. R. Palouš (1990, s. 107) říká, že o dohotovenosti člověka lze hovořit pouze jako o jeho připravenosti ochotně se polepšovat, napravovat, odevzdávat se dobrému - až do své smrti.

S permanentním pojetím výchovy se však neztotožňují někteří starší pedagogové, kteří *výchovou rozumí úmyslné působení na nedospělého člověka tak, aby se stal samostatným* (Lepář, 1878, s. 104) nebo *pouhé působení rodičů na děti*.

Výchova jako specificky lidská činnost

Výchova je závažná specificky lidská činnost, která se dá efektivně uskutečňovat pouze tehdy, jsou-li vytvořené příznivé podmínky:

- 1) opravdovost a upřímnost na straně vychovatele,
- 2) důvěra ve vychovávaného, uznávání jeho pocitů a jeho respektování,
- 3) vcítění se do osobnosti vychovávaného. Výzkum odhalil, že ve skupinách, v nichž panují příznivé podmínky vychovávaní mají:

vyšší stupeň sebedůvěry, pozitivní postoj k výchovné instituci (méně absencí, méně disciplinárních problémů, lepší zacházení s vybavením a majetkem), lepší přístup k výchovnému procesu (více mluví o problémech a řeší je, kladou otázky), lepší vztah k vychovateli, větší spontánnost a tvořivost, lepší výsledky při prověřování znalostí, vyšší skóre v IQ testech, vyšší úroveň poznání (Pike, Selby, 1994, s. 65 - 66).

Úkol

Definujte výchovu.

Nyní se v odpovědi neopírejte jen o svoji předchozí zkušenost, ale vyjděte již také z nastudovaných informací.

Atributy výchovy

Celkový charakter výchovy dokreslují **výchovné atributy**:

Přirozená a umělá výchova se vymezuje v souvislosti jejího působení s přírodou nebo prostřednictvím přírody, přičemž přirozená výchova akceptuje přirozenost a vlivy přírody.

O **výchově přímé a nepřímé** hovoříme podle kontaktu vychovatele s vychovávaným. S přímým výchovným působením se setkáváme tehdy, když zdrojem informací je vychovatel. Na případné otázky vychovávaných ihned sám odpovídá. V případě nepřímé výchovy odkazuje vychovatel vychovávané na jiné prameny informací (například odpověď na otázku najdou vychovávaní v literatuře).

O **pozitivní a negativní výchově** uvažujeme nejen z hlediska jejího charakteru a dopadu (výchova může působit pozitivně i negativně, záleží na hodnotách, o které se opírá), ale rovněž podle role a aktivity vychovatele ve výchovném procesu. Při klasickém vedení vychovatelem, který určuje cíle, obsah a prostředky výchovy, hovoříme o pozitivní výchově, ale když vychovatel při výchově odstraňuje vychovávanému pouze překážky, které by působily při jeho samostatném rozvoji rušivě, jedná se o negativní výchovu.

Další atributy výchovy se mohou pohybovat v rovině materiální a formální, obecné a odborné, celkové a částečné, individuální a kolektivní, atd.

Úkol

1) Vyhledejte a zpracujte informace o materiální a formální, obecné a odborné, celkové a částečné, individuální a kolektivní výchově.

2) Vysvětlete charakter těchto atributů.

Poučení naleznete v kapitole tohoto skriptu - viz Cíle a obsah výchovy.

I když výchova má svá specifika, považujeme ji za celistvý a jedinečný proces, jehož smyslem je celoživotní rozvoj každého člověka, který chápe svět a snaží se ho učinit lepším. Z toho důvodu je mnohdy vhodné opustit stereotypy, které ovlivňují a brání vývoji ve směru porozumět sobě a druhým, získat zdravé sebevědomí, dívat se na problémy z různých úhlů nejen pomocí rozumu, ale i citu, odnaučit se egocentrismu a nezdravé soutěživosti na úkor spolupráce, komunikovat s ostatními i se sebou samým (Pike, Selby, 1994, s. 12).

Různá pojetí výchovy

Vedle výše uvedené definice výchovy se v pedagogické literatuře setkáváme ještě s dalšími jejími definicemi. Pro pojem výchova můžeme tak nalézt různá vysvětlení, která jsou ovlivněna zkušeností a orientací autorů, kteří je formulovali, v souvislosti s obdobím a prostředím, ve kterém určitá pojetí výchovy vznikla a naplňovala se. Některá z nich se však omezují pouze na některé aspekty výchovy a jeví se jako jednostranná.

Pro srovnání uvádíme několik definic výchovy, na které upozorňuje v německé pedagogické literatuře O. P. Spandl (1992, s. 54).

Th. W. Adorno:

„Výchova není tzv. formování člověka, protože nemá žádné právo formovat člověka zvnějška, ani však pouhé zprostředkování znalostí,

Úkoly a otázky k diskusi

- 1) Definujte výchovu, definici vysvětlete.
- 2) Vyjmenujte a rozlište atributy výchovy. Uveďte příklady.
- 3) Srovnajte a zhodnoťte různá pojetí výchovy. Které z nich je vám nejbližší? Svůj názor zdůvodněte.
- 4) Analyzujte některá pojetí sebevýchovy. Které z nich upřednostňujete a proč?
- 5) Vysvětlete vztah mezi výchovou a sebevýchovou.

Klíč

- K1** Podle našeho názoru všestranné formování osobnosti zůstává ve školní realitě jen přáním. Stále se klade větší důraz na stránku rozumovou na úkor smyslové, citové, volní, atd., zdůrazňuje se znát věci (mnohdy i nesystematicky uspořádané), které nás obklopují, ovšem již méně znát sebe, vyzvedává se mít vědomosti, avšak již ne používat vědomosti, atd.
- K2** Domníváme se, že naše škola mnohdy nejenom, že mladé lidi k další sebevýchově nemotivuje, ale často chuť k tomuto sebeformování bere. Stále se požaduje množství poznatků bez upozornění na souvislosti mezi nimi, bez ohledu na jejich zažití, bez ohledu, zda jejich „konzumenti“ mají o ně vůbec zájem a zda je jednou budou umět v životě také použít. Osvědčenou metodou je „biflování se“ nazpaměť, které nepodporuje rozvoj vlastního úsudku, ani nevede k tomu, aby se člověk učil hledat a zpracovávat informace. Sami žáci si uvědomují, že jen málo z toho, co se musí učit, použijí jednou v životě. Většina vyučovacího obsahu (které se věnovalo tolik času) zůstane zapomenuta. Tato situace zcela pochopitelně vyvolává skepsi a je vzdálena staré moudrosti: „učit se neznamená plnit vědra vodou, ale zapalovat oheň“.

Základní pedagogické pojmy a jejich vzájemné vztahy

Cíle kapitoly: vyjmenovat a zdůvodnit příčiny terminologických problémů v pedagogice; reprodukovat, vysvětlit a srovnat uvedená pojetí vzdělávání, vzdělání, vyučování a učení, pochopit a vysvětlit vzájemný vztah mezi těmito pojmy, mezi těmito pojmy a pojmem výchova; vyjmenovat atributy vzdělání, pochopit jejich význam a vysvětlit jejich vzájemné souvislosti; dokázat vlivy vnitřních a vnějších činitelů na proces a výsledek učení; pochopit, jak se učí zdravý lidský mozek.

Klíčová slova: terminologické problémy; vzdělávání, výchova v širším a užším slova smyslu, vzdělání; atributy vzdělání; vyučování, výuka, učení; činitelé učení - vnitřní a vnější.

V předchozí kapitole jsme představili již dva základní pedagogické pojmy - výchovu a sebevýchovu, přičemž jsme se zaměřili také na jejich vzájemné vztahy. V této kapitole si vysvětlíme další základní pedagogické pojmy a jejich souvislosti, pedagogické pojmy, které se rovněž velmi často užívají: vzdělávání, vzdělání, vyučování a učení.

V případě výchovy a sebevýchovy jsme se seznámili s různými vysvětleními těchto pojmů, zjistili jsme, že existuje několik jejich pojetí a možností, jak je charakterizovat. Tato situace je typická také pro další základní pedagogické pojmy.

Terminologické problémy

V pedagogice se velmi často setkáváme s nejednotným používáním jednotlivých pojmů. Jako příčiny tohoto jevu se uvádějí: ⇒ užívání pedagogických pojmů nejen profesionálními pedagogy, ale také širokou veřejností, čímž může dojít k různým obsahovým posunům,

- ⇒ pluralita základních názvů (vlastní slovníky) v rozmanitých proudech pedagogického myšlení - například v duševně vědecky orientované pedagogice, v normativní pedagogice, empiricko-analytické výchovné vědě a konečně u psychologicky orientovaných výchovných modelů,
- ⇒ automatické přebírání pojmů od ostatních vědních disciplín, a to například z psychologie a sociologie.

I když někteří pedagogové omlouvají tyto **terminologické problémy** tím, že se vyskytují rovněž v jiných vědách, **neměli bychom je již jen z důvodu srozumitelnosti (ovšem nejen srozumitelnosti) přehlížet, ale snažit se dohodnout na jednotném pojetí pedagogických pojmů.**

Výchova je věda nejen o člověku, ale také pro člověka, který by měl rozumět jejímu názvosloví v případě, že má být v určitém smyslu formován.

Úkol

Zamyslete se nad terminologickými problémy v pedagogice. Ovlivnilo vaše dosavadní studium? Jestliže ano, sdělte jak.

Při formulaci odpovědi vyjděte z výše uvedených informací a využijte vlastní zkušenost.

Vzdělávání, vzdělání

Pedagogická literatura dokumentuje různé způsoby vysvětlování základních pedagogických pojmů vzdělávání a vzdělání a jejich vzájemných vztahů a souvislostí s pojmem výchova:

Vzdělávání

1. Vzdělávání může být považováno za proces získávání a rozvoje vědomostí, intelektových schopností a praktických dovedností, rozvoje rozumové stránky osobnosti, jejího myšlení a paměti.

Tento proces tvoří část tak zvané **výchovy v širším slova smyslu** (veškerého cílevědomého, plánovitého, řízeného

a záměrného působení na člověka nebo podle některých autorů i nezáměrného ovlivňování), jejíž součástí je rovněž vytváření mravních, estetických, tělesných a pracovních schopností, zájmů a návyků, což se označuje také jako **výchova v užším slova smyslu**.

Výchova v širším slova smyslu je tak syntézou výchovy v užším slova smyslu a vzdělávání.

S těmito přístupy hierarchizace se setkáváme již v období antické kultury, kdy se vzdělávání (eruditio) týkalo hlavně formování intelektové stránky a výchova v užším slova smyslu (educatio) znamenala rozvoj disciplinovanosti, civilizovanosti a morálky.

Obdobně chápou vzdělávání a výchovu v užším slova smyslu také G. A. Lindner a J. Hendrich.

Ch. Vorlíček (1979, s. 15-16) doporučuje pojem výchova v užším slova smyslu neužívat, protože se mu jeví jako nejednoznačný (zbytečné je potom používat také pojem výchova v širším slova smyslu). Poukazuje na různé vysvětlování tohoto pojmu tehdy, když je výchova v užším slova smyslu omezena pouze na mravní výchovu, jindy se týká zase například speciální výchovné práce mimo vyučování. Někdy tedy jde o jednotlivou složku výchovy, jindy o druh výchovy, její organizaci, formu a metody.

V. Krejčí (1991, s.36) považuje vymezení pojmů výchova v širším a užším slova smyslu a vzdělávání a jejich užívání v této souvislosti v současné obecné pedagogice za překonané. S tímto názorem se ztotožňujeme.

2. Vzdělávání lze chápat jako proces všestranné humanizace a kultivace (enkulturatione, socializace, personalizace) člověka.

V tomto pojetí se vzdělávání neomezuje pouze na intelektovou složku, ale spojuje všechny složky. Bylo by nesprávné chápat ho jen jako školení intelektu nebo hromadění vědění. Zde se totiž vzděláváním rozumí trvalý proces, při kterém dochází k přípravě člověka pro jeho specificky lidské úlohy, které spočívají především v poznání a tvorbě nových hodnot, v kulturním

a společensky žádoucím užívání těchto hodnot a v uvědomělém, angažovaném občanství v lidském společenství (Obst a kol., 1994, s. 9). Výchova (přesněji výchova v užším slova smyslu) je součástí tohoto procesu, výchovu v širším slova smyslu lze potom považovat za synonymum vzdělávání.

K tomuto pojetí vzdělávání můžeme zařadit také pojetí J. Holta (1995, s. 26), který však vysvětluje pojem vzdělávání méně oficiálně a ve vztahu k dítěti. **Vzdělávání je podle tohoto pedagoga dobrá hra, při které dítě poznává, jak funguje svět.** Vzdělávání, jako každá jiná dobrá hra, umožňuje dítěti pochopit příčinu a následek, skutečnost, že jedna událost vede k jiné. Dává dítěti pocit, že může něco změnit, že může mít nějaký vliv na svět kolem sebe.

3. Vzdělávání je svobodný vztah mezi lidmi, jehož smyslem je získání náležitého vědění.

Z hlediska svobodného přístupu nahlíží na vzdělávání L.N. Tolstoj, přičemž výchovu považuje za násilné působení jednoho člověka na druhého s cílem zformovat ho podle cizích představ.

4. Vzdělávání je osobnostní, nekonečné a neuzavřené, prostupující svobodou úsudku i volnosti přesvědčení. Takto charakterizuje vzdělávání O. Kádner (1926), který přes všechnu nejasnost rozdílů mezi vzděláváním a výchovou soudí, že výchova (konkrétně školní) je ohraničená a končí.

Vzdělání

1. Vzdělání se může vysvětlovat jako výsledek nebo konečný efekt procesu získávání vědomostí, intelektových schopností a praktických dovedností, rozvoje rozumové stránky osobnosti, jejího myšlení a paměti (tzn. vzdělávání jako součásti výchovy v širším slova smyslu).
2. Vzdělání je výsledkem harmonického procesu - výchovy. Tento názor zastávají F. Drtina (1930) a O. Kádner (1926), ovšem rovněž i někteří němečtí pedagogové, kteří uvádějí, že vzdělání je nadřazeno výchově, která je pouhou cestou k ideálu lidství.

3. Vzdělání je výsledek všech procesů a činností zaměřených k utváření člověka (etapový či finální stav), spojených s jeho přiměřenou aktivitou, participací (Obst a kol., 1994, s.8).

Vzdělání potom neznamená jenom sumu vědomostí, ale určitou obratnost, aktivitu, akceptovatelnost nových hodnot, duševní růst, ucelenost myšlení, ovládnutí řeči, rozvinutou stránku emocionální i volní, adekvátní společenské vystupování, povznesení člověka ke kultuře.

Podle J. Cacha a H. Sychrové (1969, s. 33 - 48) je vzdělání nová kvalita, která není redukovatelná na žádnou ze složek v ní obsažených, jako je výchova, učení, životní zkušenosti, protože je jim nadřazená (výchově, vyučování, učení atd.). Zahrnuje životní a společenské zkušenosti, kterými člověk prochází. Kultivuje celek osobnosti.

F. Drtina (1930, s. 36) říká, že „vzdělání způsobuje změnu celého člověka, vyvolává jeho pravé obrození v duchu a v pravdě, přivádí jej k tomu, aby plnil povinnosti svého povolání, aby rozuměl tomu, co nová doba od každého žádá, aby byl uvědomělým členem občanského celku, aby prospíval svou prací blahu vlastní rodiny, pokroku národa a dobru celého lidstva“.

Jako vzdělání však bývají rovněž označováni lidé, kteří dokáží bez naučených vědomostí reflektovat zásadní otázky jejich existence (např. smysl a účel života) a zaujmají k nim vlastní stanoviska. V tomto smyslu může být např. sedlák vzdělanější než akademik.

Pouze u vzdělaného člověka může být rozvinuta lidská individualita.

Úkol

- 1) Formulujte obsah pojmů *enkulturace, socializace, personalizace.* **K₁**
- 2) Přečtěte si ještě jednou jednotlivá pojetí vzdělávání a vzdělání, zamyslete se, v čem se shodují a v čem se liší.
- 3) Sdělte pojetí, se kterým se ztotožňujete, svoji odpověď zdůvodněte. **K₂**

4) *Přečtěte si znovu pojetí vzdělávání J. Holta, zamyslete se nad jeho výstižností z hlediska reality.* **K₃**

5) *Uvědomte si vzájemné vztahy mezi pojmy, se kterými jste se již seznámili. Rozumíte skutečně těmto vztahům ?*

V případě nejasnosti doporučujeme znovu prostudovat tuto i předchozí kapitoly nebo konzultovat s vyučujícím.

Atributy vzdělání

Vzdělání jako rezultat nesnese žádné neutrální hodnoty, nýbrž požaduje individuální postoje k existencionálním otázkám doby a zodpovědné osobní závazky.

Podle obsahu a organizační působnosti se rozlišuje **vzdělání** na **obecné** a **odborné**. I když někteří pedagogové zdůrazňují význam obecného a jiní zase odborného vzdělání v životě člověka, ve skutečnosti je mezi nimi úzký vztah a oba zmíněné typy vzdělání se doplňují. V obecném vzdělání jsou obsaženy současně speciální působnosti, v odborném vzdělání obecné vědění.

Proti jednostrannému zvědečťování, přehnané specializaci, roztržštěnosti poznatků v jednotlivé předměty, nekritické orientaci na nejnovější poznatky vědy se kriticky staví H. Hentig (Skalková, 1995, s. 31). Domnívá se, že se vzdělání nemůže rozplynout ve vědě. A i když neodmítá vědecké (odborné) vzdělání jako racionální a systematickou formu poznání, soudí, že i věda má své hranice. Podle H. Hentiga je obecné vzdělání neuzavřený a věcně neúplný proces.

Z antropologického hlediska vychází koncept **formálního** a **materiálního vzdělání**. Formální vzdělání se orientuje na efekt formování lidských možností a sil (úroveň myšlení, paměti, koncentrace, vyjadřovacích schopností, atd.), materiální vzdělání se zaměřuje na obsah a vědomosti, které má člověk získat, aby mohl být považován za vzdělaného.

W. Klafki považuje vzdělání za fenomén, na kterém se bezprostředně zachycuje jednota subjektivního (formálního)

a objektivního (materiálního) momentu a řeší tak spor mezi přívrženci formálního či materiálního vzdělání.

O míře zastoupení obecného a odborného, materiálního a formálního vzdělání v životě člověka se vede v pedagogice polemika. Domníváme se však, že pro život člověka, pro jeho uplatnění ve společnosti jsou obecné a odborné, materiální a formální vzdělání stejně důležité.

Úkol

1) *Promyslete souvislosti mezi obecným a odborným, formálním a materiálním vzděláním.*

2) *Zamyslete se nad otázkou: jak se staví k jednotlivým typům vzdělání naše škola.* **K₄**

Při formulaci odpovědi vyjděte z předchozích informací, eventuálně hledejte další poučení v kapitole Cíle a obsah výchovy, využijte vlastní zkušenosti.

Vyučování, učení

Vyučování

1. Vyučování je cílevědomý, záměrný, organizovaný a plánovitý proces, při kterém dochází ke zprostředkování poznání, k rozvoji schopností a dovedností.

V tomto pojetí vyučování, kdy je kritériem cílově orientovaný, úmyslný proces osvojování poznatků, formování dovedností, návyků a postojů, spatřujeme úzkou souvislost mezi výchovou, vzděláváním a vyučováním. Také zde platí, že funkcí vyučování není pouze stupňování vědomostí a dovedností, ale směřuje rovněž k osvojení sociálních norem a hodnotových postojů.

2. Vyučování je ale také považováno za určitou organizační formu výchovně vzdělávací práce, vyznačující se cílevědomostí, řízeností, systematickostí a plánovitostí.

V rámci vyučování jako organizované formy, která má svoji společensko-historickou tradici, dochází ke komunikaci mezi

vychovatelem a vychovávaným, uskutečňuje se vlastní výchovně vzdělávací proces. Místo pojmu vyučování se v této souvislosti často používá také termín **výuka**.

3. Vyučování je výchovné působení nebo aktivita vychovatele, učitele, která spočívá v navozování, zprostředkování, podpoře a dalším rozvíjení učení vychovávaných, žáků.

Vyučování (činnost vychovatele) je tak jednou stránkou výuky (vyučování), jejíž druhou stránku tvoří učení (činnost vychovávaných). Na výuku potom nahlížíme jako na dialekticky spjaté činnosti učitele a žáků, nepřesně výuka = vyučování + učení (Obst a kol., 1994, str. 7).

Učení

1. Základní formativní a regulační proces, který podmiňuje vznik a další funkci rozmanitých projevů a činností člověka nebo všech vyšších organismů.

Schopnost učení se v tomto případě neomezuje pouze na člověka, ale je charakteristická pro všechny vyšší organismy. V průběhu učení dochází k adaptaci organismu na měnící se podmínky prostředí a s ohledem na minulé zkušenosti k účelné změně chování. Pod širší pojem učení patří vše, co vyšší organismus získává po narození ve styku s prostředím a co vyvolává trvalejší změny v jeho chování. Přitom se u člověka může jednat o učení nevědomé (osvojení si chůze, řeči, citového vztahu atd.) ale také záměrné.

Úkol

Vyjmenujte další příklady rozmanitých projevů vyšších organismů, které jsou výsledky učení v tomto smyslu.

2. Užší vymezení pojmu učení bývá spojováno se školními podmínkami a v tomto smyslu je učení pokládáno za záměrně navozovanou činnost s cílem systematicky získat jisté vědomosti, dovednosti, návyky, ale také formy chování a osobních vlastností.

Takové učení je vlastní pouze člověku a uskutečňuje se buď pod vedením vychovatele, učitele jako činnost vychovávaného,

žáka ve výuce (vyučování) nebo v rámci sebevýchovy či sebevzdělávání. J. Skalková (1995, s. 75 - 77) upozorňuje na to, že učení je dynamický proces, který spočívá v neustálém dialogu mezi subjektem, žákem, který se učí, a předmětem, tím, co si má osvojit.

Typickým znakem učení v tomto smyslu je, že je spojeno s řečí, na jejímž základě vzniká. Při učení dochází ke zdokonalování se ve vědomostech, v činnostech atd. tak, že **vlastní proces učení má čtyři fáze: motivační, poznávací, výkonnou a kontrolní.**

Vnitřní a vnější činitele učení

Průběh a výsledky učení ovlivňuje mnoho vnitřních a vnějších činitelů. K vnitřním činitelům patří např. tělesný a psychický stav, stupeň intelektuálního vývoje a rozvoje schopností, úroveň dosavadního poznání (což někteří pedagogičtí psychologové považují za vůbec nejdůležitějšího činitele, který ovlivňuje učení), charakterově volní vlastnosti, typové zvláštnosti, záměr naučit se, motivace a vztah k obsahu učení, aktivita člověka, atd. Při vlastním učení mohou mít vliv na jeho průběh a výsledky také **vnější činitele** např. mikroklima prostředí, ve kterém se učení uskutečňuje, denní režim učícího se, organizace činnosti, délka učení a vhodné zařazování přestávek, předcházející a následující aktivity, formy učení (individuální nebo skupinové), metody učení, učební obsah (jeho charakter, rozsah, časové rozložení), atd.

Úkol

Zamyslete se nad vlivy vnitřních a vnějších činitelů na průběh a výsledky učení. Uvedte příklady (aplikujte na svoje aprobační předměty).

Při formulaci odpovědi můžete vyjít nejen z vlastní zkušenosti, ale rovněž se můžete inspirovat informacemi z kapitoly *Faktory rozvoje lidského jedince (pasáž: vnitřní a vnější podmínky výchovy)*.

Veškeré učení by mělo odpovídat tomu, jak se učí zdravý lidský mozek.

Odpověď na tuto otázku můžeme hledat v různých teoriích učení (Čáp, 1966, Dařílek, Kusák, 1992), které jsou předmětem studia pedagogické psychologie.

S. Kovaliková (1995) a J. Nováčková (1994) vycházejí ve svém pojetí z výzkumů mozku, které jsou dnes velmi aktuální (z toho důvodu na ně také upozorňujeme). Realizovali je např. J. Healyová, F. Smith, H. Gardner, L. Lowery, atd. Zjištění poukazují na to, že je důležité v tomto smyslu respektovat:

- ⇒ nepřítomnost ohrožení, protože jinak se automaticky zaktivizují vývojově nižší části mozku, které však nejsou sídlem učení,
- ⇒ smysluplný obsah, protože mozek neustále vyhledává ve svém okolí význam; pokud je učení pro vychovávaného významné, nepotřebuje ani odměny ani tresty,
- ⇒ možnost výběru ve způsobu jak se bude vychovávaný učit s tím, že si vychovávaný rozhodne sám,
- ⇒ přiměřený čas tak, aby se čas podřídil obsahu,
- ⇒ obohacené prostředí,
- ⇒ spolupráci,
- ⇒ okamžitou zpětnou vazbu,
- ⇒ dokonalé zvládnutí učiva, tzn. cílem je látku naučit na úroveň použití a ne jednoduše vyjádřit neznalost špatnou známkou.

Úkol

- 1) Dobře si zapamatujte poučení, jak se učí zdravý lidský mozek.
- 2) Z důvodu lepšího pochopení těchto poučení a možnosti aplikovat je v praxi prostudujte publikace S. Kovalikové (1995) a J. Holta (1995, 1994).
- 3) Zhodnoňte, jak se tato poučení většinou naplňují ve školní praxi. V případě negativního hodnocení, promyslete a navrhnete nápravu, své návrhy zdůvodněte. Vysvětlete význam dodržování těchto poučení v procesu učení. **K5**

Vztah mezi výchovou a učením

Vztah mezi výchovou a učením není jednoznačný. Pokud vymezujeme učení ve smyslu široce koncipované definice, jeví se pojem učení univerzálnější. V případě chápání učení v užším

smyslu, kdy vystupují do popředí cíle učení, jako potencionální možnost vyšších kvantitativních změn chování člověka, obsahy pojmů se přibližují. Ukazuje se, že mezi výchovným a učebním procesem existují úzké vztahy. Výchovné a učební děje jsou úzce svázány a vzájemně na sebe působí. Mnohem víc než při učení se však člověk formuje při výchovném procesu, kdy se rozvíjí jak stránka kognitivní, tak emocionální.

Literatura

- Cach, J.: Čo s filozofiou vzdelania. Pedagogická revue, XLIII, 1991, č. 2, s. 126 - 129.
- Dršina, F.: Ideály výchovy. Sv. 3. Praha, Jan Laichter 1930.
- Đurič, L. - Štefanovič, J.: Psychológia pre učiteľov. Bratislava, SPN 1977.
- Holt, J.: Jak se děti učí. Praha, STROM 1995.
- Holt, J.: Proč děti neprospívají. Praha, STROM 1994.
- Kádner, O.: Základy obecné pedagogiky. III. díl. Praha, Česká grafická unie A.S. 1926.
- Kovaliková, S.: Integrovaná tematická výuka. Kroměříž, Spirála 1995.
- Krejčí, V.: Obecné základy pedagogiky. Ostrava, Pedagogická fakulta 1991.
- Mareš, J.: Jak chápat styl učení. Pedagogika, XLII, 1992, č. 2, s. 219 - 221.
- Mareš, J.: Možnost učitele reagovat na individuální styly učení u žáků. Pedagogika, XLIV, 1994, s. 368 - 376.
- Nováčková, J.: Jak se učí zdravý lidský mozek. Učitel'ské listy, 1994, č.1, s. 12.
- Nováčková, J.: Kopie publikovaných článků k původnímu projektu transformace vzdělávací politiky, školy a vzdělávání: „Svoboda ve vzdělání a česká škola“. Praha, NEMES 1993.
- Obst, O. a kol.: Obecná didaktika. Olomouc, Pedagogická fakulta 1994.
- Palouš, R.: Čas výchovy. Řím 1987.
- Pike, G. - Selby, D.: Globální výchova. Praha, Grada 1994.